

**Oorlogstijd, herinneringen Cees Leibbrandt,
Amersfoort en Utrecht 1940-1945**

Familie Leibbrandt, 1939-1940

Ten geleide:

Mijn herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog hebben iets bijzonders; ze bestrijken de jaren 1940-1945. Ik was in 1940 bijna 5 jaar oud, en het begin van die oorlog is ook mijn eerste herinnering. Dat was toen mijn vader me op 10 mei 1940 heel vroeg uit bed haalde. De lucht was vol vliegtuigen.

Ik had dus ook geen herinneringen aan vreedstijd daarvoor. Oorlog en bezetting waren voor mij 5 jaar lang "normaal". Ook behoor ik tot de laatste generaties in ons land die deze oorlog zelf meegemaakt hebben.

Die gebeurtenissen die ik zelf meegemaakt heb, zijn als beeld in mijn geheugen gegrift. Veel later ben ik aan de hand van beschikbare literatuur plaats/jaartal en de feitelijke gebeurtenissen er bij gaan zoeken.

Het resultaat is een heel klein boekje, waarin die herinneringen, die nog in mijn brein aanwezig zijn, in beeld gebracht zijn, met in veel gevallen de feitelijke context¹ daaromheen.

Het boekje is bestemd voor familie, naaste vrienden en collegae. Het schrijven was soms een genot, soms frustratie. Ik hoop dat bij de lezer het eerste overheerst.

3811 GL Amersfoort, Boldershof 4-B, Mei 2021
Cees Leibbrandt, KNO-arts in ruste cc@leibbrandt.net
Academisch Ziekenhuis Utrecht, 1963-1988
Ziekenhuis de Lichtenberg Amersfoort, 1973-1995

#

¹ - Utrecht in verzet 1940-1945, T. Spaans-van der Bijl, Stichting de Plantage, Utrecht, 2005.

- Amersfoort '40-'45, J.L. Bloemhof, Uitgeverij Bekking, Amersfoort, 1990

Cees Leibbrandt (geb. 1935)

Persoonlijke herinneringen aan Amersfoort 1940-1941, Utrecht 1941-1944, Amersfoort 1944-1945

Laat mij beginnen met mijn eerste herinnering aan de Tweede Wereldoorlog. Die begon voor ons op 10 mei 1940. Ik was toen bijna 5 jaar. We woonden toen dicht bij Zon en Schild in Amersfoort. Ik herinner me dat mijn vader me heel vroeg uit bed haalde om naar de lucht te kijken. Die was zwart van de vliegtuigen. Later heb ik achterhaald dat dit de aanval op het vliegveld Ypenburg bij Den Haag was. Opdracht was het regeringscentrum te bezetten en de regering en met name de koningin gevangen te nemen. Er was echter een "lek" in Berlijn en de Nederlandse militaire attaché aldaar was op de hoogte en daarmee ook onze eigen regering.

Het vliegveld werd dus verdedigd; de landingsbanen waren geblokkeerd en de Junkers 52 vrachtvliegtuigen met het zware materiaal landden dus op het gras zoals ze dat thuis ook deden. De vliegtuigen waren echter te zwaar voor de Hollandse drassige grond en sloegen over de kop.

Verder waren alle Nederlandse tanks (dat waren er 5 !) op Ypenburg samengetrokken. De Duitse parachutisten hadden geen kans en capituleerden. Koningin en Nederlandse regering waren inmiddels per Engelse destroyer op weg naar Engeland. De Duitse krijgsgevangenen parachutisten volgden, eerst naar Engeland, snel daarna naar (noord) Canada om daar jaren lang hout te hakken. Canada zelf was inmiddels een expeditieleger aan het opbouwen. Na de oorlog hebben de krijgsgevangenen nog in Engeland puin moeten ruimen, alvorens terug te keren naar Duitsland.

Mijn volgende relevante herinnering betreft onze verhuizing naar Utrecht in 1941. Dat was nodig als onderdeel van de opleiding van mijn vader tot Psychiater-Neuroloog. Hij had

daartoe een contract met “Zon en Schild”, de thans nog bestaande psychiatrische inrichting aan de Utrechtseweg in Amersfoort. De 2-jaar durende neurologie opleiding vond plaats in het Academisch Ziekenhuis in Utrecht, 1941-1943.

Onze woning (zie foto) lag in Oudwijk aan een driehoekig pleintje en een park.

Aan de zuidrand waren er met voor die tijd nieuwe en moderne woningen.

Daar woonde Mussert, het opperhoofd van de NSB, de pro-Duitse burgerbeweging.

Vanaf 1937 heette dat stukje straat met nieuwe woningen Prins

Bernhardlaan, in de oorlog Nassaulaan, en na de oorlog Prinses Marijkelaan.

Onze woning lag op de hoek van de Mauritsstraat en de Nassaustraat links daarvan. De verhuizing ging toen (in 1941) nog vrij comfortabel. Het was een in mijn ogen destijds vrij grote woning op de hoek van de Mauritsstraat. Het was er wel erg vochtig. Als het regende kwam het souterrain onder water te staan.

Wonen in Utrecht

Bij mijn weten hebben wij – zo dicht bij Mussert – nooit huiszoeking of andere controle op onze politieke zuiverheid

gehad. Straks – als we bij de Maliebaan en de Duitse dignitarissen komen, – zie je retrospectief hetzelfde fenomeen. Wel ben ik, 7 jaar oud, thuiskomend van school, het huis een keer gillend uitgerend, toen er een Duitse officier in onze woonkamer zat. Wij hoorden thuis weinig anders dan verhalen over onderduikers, die opgepakt werden. In dit geval was het echter een militair arts, die mijn vader in het ziekenhuis ontmoet had. Hij kwam uit Heidelberg, de streek van Duitsland vanwaar mijn overgrootvader bijna een halve eeuw geleden naar Amsterdam geëmigreerd was. Maar ja, je weet maar nooit.

“Kindjeshaven” mag hier niet onvermeld blijven, al lag het buiten mijn gezichtsveld destijds. Dat was het kinderverblijf in onze buurt aan de Prins Hendriklaan 4, op de hoek van het Wilhelminapark in Utrecht. Het was door de studente Truitje van Lier opgezet om (in de loop der jaren ca 150!) Joodse kinderen, van wie de ouders opgepakt waren, op te vangen en die op transport wachtten naar onderduikadressen in onze N-O provincies. Ze kregen nieuwe (vervalste) persoonsbewijzen met Nederlandse namen. De bisschop (op de Maliebaan) beheerde de sleutel van toegang van de kluis waarmee de oorspronkelijke identiteit weer teruggevonden kon worden.²

Bijzonderheid was dat zij ook kinderen van Duitse militairen bij Nederlandse vrouwen opving. De Duitse Ortskommandant Utrecht is er zelfs wel eens komen kijken en gaf ook wat financiële ondersteuning. Ook dat is allemaal goed gegaan.

Utrecht in oorlogstijd

Zoals vermeld waren wij in 1941 naar Utrecht verhuisd i.v.m. de opleiding van mijn vader. We woonden aan het plein in Oudwijk,

² Deze details komen uit het boek “Utrecht in Verzet” van mevr. T.Spaans-van der Bijl, Stichting de Plantage (1995 en) 2005.

schuin tegenover de woning waar Mussert, het opperhoofd van de NSB (Nationaal Socialistische Beweging), woonde. Er was continu bewaking en ook veel komen en gaan van de Duitse Grüne Polizei en andere Duitse dignitarissen. Dat zag er voor ons onheilspellend uit. Pas veel later heb ik begrepen dat wij daar in Oudwijk, zo onder de neus van de Duitsers, heel veilig waren.

Dit na lezing van de activiteiten van de in 1940 afgetreden

loco-burgemeester van Utrecht Marie Anne Tellegen (alias Dr. Max), het coördinerend hoofd van het Verzet in de provincie Utrecht (1893-1976).

Zij woonde zelf op Maliebaan 72, terwijl de Duitse Sicherheits Dienst op nr. 74 zijn hoofdkantoor had. Ze dronk nog wel eens een kopje (echte) koffie bij de chef aldaar.

De Maliebaan in oorlogstijd met al die hakenkruizen herinner ik me overigens nog heel goed.

Artsen werden ondanks openlijk verzet veelal ongemoeid gelaten. De Duitsers waren benauwd voor epidemieën, en ze lieten

de Nederlandse gezondheidszorg redelijk met rust. Het bestuur van de Maatschappij voor Geneeskunst was overgenomen door de NSB, waarna 75% van de artsen hun lidmaatschap opzegde. Daarmee verloren ze ook hun wettelijke bevoegdheid als arts. Dit werd duidelijk gemaakt door het woord "arts" op het naambord aan de straat met pleister te bedekken. Ik herinner mij dat nog. Mijn vader zal me er wel op gewezen hebben. Toch waren er af en toe weer razzia's of werden er gijzelaars opgepakt uit de gezondheidszorg. Meestal was dat van te voren bekend en was mijn vader een paar dagen "niet thuis". Hij is nooit opgepakt. Hij sprak ook goed Duits en is contact met Duitsers nooit uit de weg gegaan.

School in oorlogstijd

Ik was zomer 1941 nog geen 6 jaar. Dat kwam pas in oktober. Ik mocht dus nog niet naar de "grote school". De oplossing was een particulier 1^e klasje bij een onderwijzeres thuis. Die stoomde ons klaar voor de 2^e klas in de "grote school" het volgende jaar. Dat is goed gegaan. Wat mij nog bijstaat is die winter. Het was een kwartiertje lopen, maar de sneeuw lag zo hoog in de straat, dat ik vanaf het geruimde pad niet over de sneeuw heen kon kijken. Wat ik me ook herinner was dat de leerlingen af en toe bij toerbeurt een briket of iets degelijks moesten meebrengen voor het kachelkje in het leslokaal.

In september 1942 ging ik dus naar de grote school, 2^e klas. Die was gevestigd aan de Maliebaan. Maar ja, die was zoals bijna alle gebouwen aan de Maliebaan gevorderd door de bezetter. De oplossing was dat we les kregen in een ander schoolgebouw, maar dan alleen in de ochtend. Dan gingen wij naar huis en kwamen de eigen leerlingen van diezelfde school voor hun onderricht in de middag. Het werkte; ik heb daar lezen en (slecht) schrijven geleerd.

Die Maliebaan in oorlogstijd herinner ik me nog heel goed. De hele "upper ten" van de Duitse burgerlijke, militaire en partij organisaties had daar zijn intrek genomen. Vrijwel huis aan huis rood-zwarte vlaggen met hakenkruizen. Maar ook het kantoor van de Nederlandse NSB was aan de Maliebaan gehuisvest in (gevorderde) gebouwen. Mijn moeder heeft me wel eens meegenomen voor een wandelingetje over de Maliebaan, toentertijd.

Op nr. 74 (in een heel groot huis) woonde de Ortskommandant van de Duitse SD (Sicherheidsdienst). Die nodigde vaak zijn buurvrouw op nr. 72 uit voor een kopje koffie (echte!).

Op nr. 72 woonde de gepensioneerde viceburgemeester van Utrecht, mr. Marie Anne Tellegen (1893-1976), in de oorlog alias Dr. Max, het coördinerend hoofd van het verzet in de provincie Utrecht.

Dat is jaren goed gegaan. Uiteindelijk is zij – net op tijd – toch maar vertrokken en ondergedoken. Het is goed afgelopen.

Na de oorlog was zij o.m. directeur van het Kabinet van Koningin Wilhelmina.

Ik herinner me dat er in die tijd ook eens een kolonne Duitse tanks door de stad reed. Ze waren zandkleurig; de bestemming zal wel Afrika geweest zijn. Of was het show?

De geallieerde luchtmacht werd ook veel actiever. Er werden nogal eens ook in de stad militaire doelen gebombardeerd, al dan niet met succes. 1943 was verder een spannend jaar.

Van 1942 herinner ik me verder niet veel. De levensomstandigheden werden moeilijker. Hoewel mijn vader als arts een "Ausweis" had, dat hem vrijstelde van dwangarbeid in Duitsland, weet ik nog wel dat hij regelmatig een paar dagen afwezig en "ondergedoken" was. Voedsel werd steeds schaarser en er was meer militaire activiteit.

De Maliebaan was vrijwel geheel door Duitse of NSB instanties in gebruik genomen. Er was verder ook een Nederlands garagebedrijf op de Maliebaan, dat de automobielen van de Duitse hoogwaardigheidsbekleders in onderhoud had.

Dat deden ze perfect. In de kelder van dit bedrijf werd het illegale nieuwsblad van het Utrechtse verzet gedrukt.

De Maliebaan in oorlogstijd met al die rood/zwarte hakenkruisvlaggen herinner ik me nog heel goed.

Geboorte Hans, verhuizing naar Amersfoort

1943 was een bijzonder jaar voor ons. Op 19 juni werd mijn broertje Hans geboren (in het Diaconessenhuis). Dat moet voor mijn ouders zowel een vreugde als een grote opgave geweest zijn. Babyvoeding was schaars, maar kinderziektes niet! De oorlog had duidelijk een wending ten goede genomen, maar het was ook duidelijk dat het nog lang zou duren (uiteindelijk tot de bevrijding 5 mei 1945).

Ook waren er andere dreigingen. Ik herinner me vooral vanaf 1942 nog op sommige huizen een aanplakbiljet: "Difterie". Ik wist toen al dat dit een gevaarlijke besmettelijke ziekte was. Er zijn veel kinderen door omgekomen. Goede vaccinaties kwamen pas later.

Terug naar Amersfoort, 1943

Later in dat jaar 1943 volgde verhuizing naar Amersfoort, waar we een grote thans onder monumentenzorg staande woning uit jaren 30 op het terrein van Zon en Schild betrokken (Utrechtseweg 288). Het was er wel koud. Een groot deel van de waterleiding van het huis moest er in de winter worden afgetapt. Ik ging toen naar de 3^e klas van de school van de Evangelische Broedergemeente van de Hernhutters, vlak bij het slot Zeist. We kregen daar zelfs een schoolmaaltijd: aardappelschillensoep. Ik ging naar die school met de toen nog rijdende tram Amersfoort-Zeist. Een opwindende dag was 6 juni 1944. Als leerlingen merkten we dat er iets gaande was. De staf van de school was opgewonden en voortdurend onderling in discussie. Wij merkten al snel dat de opwindning allerminst de leerlingen gold. Na enige tijd werden wij ook ingewijd. De boodschap was: de Amerikanen komen! Het was D-day, de dag van de invasie in Normandië. Wisten wij wat Amerikanen waren, en nog minder Normandië. Maar het was goed nieuws.

Thuis kreeg ik uitleg. Mijn vader had op zolder een grote kaart van Europa opgehangen, waarop hij met gekleurde speldjes de posities van de Duitsers bijhield, met hun terugtocht uit Rusland en Noord-Afrika in 1943. Nu dus ook Frankrijk. De praktische consequentie was dat er vanaf zomer 1944 veel meer Duitse militaire activiteit in Nederland was. Nederland was voor de Duitsers een etappe gebied geworden. Er werden meer gebouwen gevorderd, ook van Zon en Schild, maar het grote verschil was dat de Royal Air Force nu ook belangstelling voor het gebeuren in Nederland had. Wij woonden aan de Utrechtseweg, die een onderdeel was van een belangrijke verbinding van de randstad naar Twente en Duitsland. Op die weg was veel verkeer. Het betrof Nederlanders die met allerlei primitieve vervoermiddelen vanuit de

hongerende randstad naar Oost Nederland trokken, om daar voedsel te bemachtigen. Daar tussendoor was er Duits militair verkeer. Het gevolg was dat al het gemotoriseerde verkeer op die weg overdag vogelvrij was voor de Engelse jachtvliegtuigen. Zo werd ook de tram beschoten. Ik zat er niet in, maar mijn ouders hebben mij toen toch maar verder thuis gehouden. De 4e klas (6e groep) heb ik dus gemist.

Ik meen me te herinneren dat ik nog enig privé bijles heb gehad. Veel kan dat niet geweest zijn, want vanaf de luchtlandingen bij Arnhem op 17 september 1944 lag het front niet ver meer weg. Dat gaf ook bij ons bombardementen

en beschietingen. In die tijd is er ook een V1 of V2 op het terrein van Zon en Schild gevallen, gelukkig ver weg van bebouwing. Ik was er als één van de eersten bij, en ik heb nog wat brokstukken zien liggen. Ook was er een heel stuk bos verdwenen.

1945, in de frontlijn

Om ons tegen beschietingen te beschermen, gingen we in de kelder, en wanneer je ergens buiten onderweg was moest je in een "schuttersputje" duiken. Die waren ruim voorhanden, maar wel op diepte voor volwassenen. Dat was dus wel een uitdaging voor een kind van 8 jaar. Maar ik heb er les in gekregen, vooral in het er weer uit komen, en dat heb ik daarna ook meerdere malen in praktijk moeten brengen. Eén keer hebben we een mitrailleursalvo van een vliegtuig dwars door ons huis heen gekregen. We waren juist op

weg naar de kelder toen dat gebeurde. De kogels kwamen echter aan de andere kant het huis binnen. We hebben dus geluk gehad, temeer omdat onze garage, die achter in de tuin stond, ook niet geraakt was. In die garage hadden de Duitsers een munitie depot gevestigd, met permanente bewaking. De grootste schade was één van mijn klompen, die een voltreffer gekregen had. Ik heb de kogel nog! Dat was dramatisch; schoenen had ik niet meer en de klomp was total loss. Hoe mijn ouders dat opgelost hebben, kan ik me niet meer herinneren.

De situatie werd steeds benarder. Voedsel was echt heel krap, en dat met de zorg voor een kind van nog geen twee jaar! Vader trok er regelmatig per fiets op uit om in het boerenland oostelijk van Amersfoort tegen ruiling van textiel nog wat eetbaars te pakken te krijgen. Altijd was er de angst dat de fiets afgepakt zou worden door Duitse soldaten. Als dokter had hij een "Schein" die dat moest verhinderen, maar daar hadden Duitse soldaten vaak lak aan. Maar het is goed gegaan.

We hadden ook meerdere militairen ingekwartierd. Ik herinner me nog Hauptmann Hahn (ja, ik weet zijn naam nog), en hoe die gekleed in laarzen, onderbroek en pistoolmitrailleur door ons huis marcheerde. Zijn Bursche (militair hulpje; dat hadden Duitse officieren) was minder fanatiek en zocht naar een mogelijkheid zich krijgsgevangen te laten maken.

Vroeg in het voorjaar 1945 was het Engelse leger onder Montgomery tussen Emmerich en Wesel de Rijn overgestoken. Van daar uit boog het Canadese leger (general Crerar) af naar het noorden en westen. Bij Groningen is toen nog slag geleverd. Uiteindelijk stopte de opmars van de Canadezen door Twente en de Veluwe vlak voor Amersfoort. De oorlog liep ten einde. Bij Achterveld zijn er toen onderhandelingen gevoerd over de voedselhulp per vliegtuig aan de hongerende randstad. Dat is zelfs

voor de capitulatie nog geëffectueerd', met Engelse bommenwerpers en in Engeland reeds klaarliggende Nederlandse voorraden!

Bevrijding, 5 mei 1945

Amersfoort, 5 mei 1945, Langestraat
De Duitsers) veegde die echter in een oogwenk opzij. Ik heb er bij gestaan toen de Duitsers, nu met handkracht en onder gewapende bewaking de door henzelf omgezaagde bomen klein moesten maken en opruimen.

Dat was een prachtig gezicht. We hadden veel contact met de Canadezen. Ik herinner me nog een Canadese militair-arts, die bij ons regelmatig over de vloer kwam. Helaas was mijn Engels toen nog nul, maar dat werd wel mijn eerste prioriteit later op de middelbare school.

De vreugde was groot, maar ons land was een puinhoop. De opbouw heeft nog jaren geduurd. Wij hadden de oorlog overleefd.

Maar dat is een ander verhaal.

#

UTRECHT-DOMTOREN

En dit was Utrecht na de oorlog!